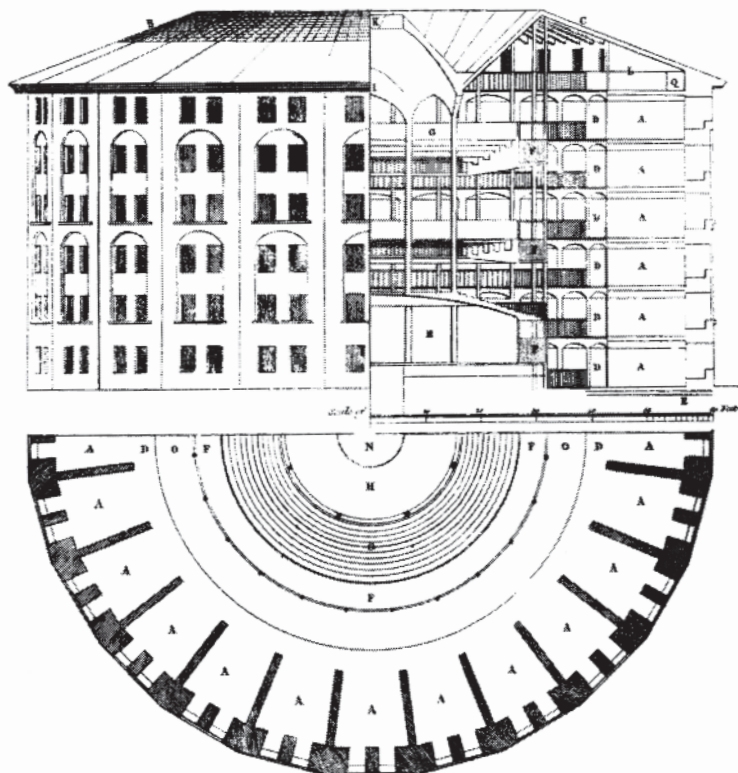

Bokessay

Fra: The works of Jeremy Bentham (1838-43), vol. 4.

Jeremy Bentham: Panopticon. En ny princip för inrättningar där personer övervakas [1791]. Översättning och introduktion Frans Lundgren. Nya Doxa, Nora 2002. 178 s.

Av Arne Bugge Amundsen

Berømmelse kan være så mangt, også herostratisk. Men berømmelse er også noe som deles ut, det er ikke noe som skapes av individet selv. Og berømmelse kan være posthum, og det er kanskje den mest behagelige form, tross alt.

Denne innledende betraktning er ment som et forsøk på å forklare en bok som denne. Forfatteren, Jeremy Bentham, skyl-

der i første rekke Michel Foucault sin nåtidige berømmelse, og det er en berømmelse som har vært både selektiv, posthum og langt på vei herostratisk. Foucault utpekte på 1970-tallet denne spesielle boken av Bentham til selve idealtypen for det moderne samfunnets maktrelasjoner: Benthams idéer om et Panopticon – ”det som ser alt” – ble selve kroneksempel på den opplyste modernitet med en politisk teknologi i disiplinens tjeneste.

Det kan i seg selv være interessant å diskutere Foucaults Bentham-analyse. Idealtypifisering kan være problematisk, og kjedelige empirikere kan for eksempel prøve å helle mer salt i suppen ved å spørre om

Benthams idéer kom videre enn til skrivebordet, eller om han i samtiden ble oppfattet som en livsfjern tulling som forsøkte å spinne tråd av sand. Man kan eventuelt forsøke å nærme seg fortolkningsproblemet ved å se på de strukturer og mentaliteter som gjorde Benthams idéer mulige, men det blir fort en annen suppeskål.

La nu dette stå hen! Denne utgaven av Benthams bok fra 1791 er forsynt med en balansert og instruktiv innledning av Frans Lundgren. Lundgren kommer Foucault langt på vei i møte i tolkningen av Benthams bok, men trekker også interessante perspektiver langt utover det Foucault gjorde.

Hva slags bok er så dette? Antagelig bør veien til et svar på dette spørsmålet gå via forfatteren. Engelske Jeremy Bentham (1748-1832) hørte til blant historiens mange vidunderbarn. Han begynte sine studier av latin og historie i 2-3-årsalderen, og ble som følge av familietradisjonen eslet for den juridiske løpebane. Jus-studiet fullførte han, men viet seg imidlertid helt til rollen som den frie, opplyste skribent og kommentator. En arvet formue gjorde ham ganske tidlig økonomisk uavhengig, og dermed kunne han fortsette sitt forfatterskap til sin høye alderdom. Livet igjennom skrev han 10-20 sider daglig, men lite av det ble publisert i samtiden. Et prosjekt som ble startet ved University College i London (UCL) tidlig på 1960-tallet har som mål å publisere hans arbeider og korrespondanse i et syttitall bind. I sitt testamente donerte han alle sine manuskripter samt sitt dissekerte legeme til UCL, der det fortsatt finnes – sittende i et lite skap av tre, ikledd hans egne klær, og med hender og hode formet i voks over hans skjelett.

Panopticon var fra Benthams side ment som et offentlig fremført forslag om innretning av en moralsk forbedringsanstalt.

Samfunnsmedlemmer som ikke gjorde nytte for seg, eller som var til skade for seg selv eller andre, skulle plasseres i slike anstalter. Der skulle de være gjenstand for en total overvåkning med sikte på å kartlegge deres uheldige vaner og rutiner og fortrinnsvis drive dem mot forbedring, slik at de til slutt igjen kunne gjøre nytte i det åpne samfunnet. En panopticon-anstalt fordret store fullmakter for dens forstandere og ansatte, og den skulle fungere som arbeidshus, sykehus, fengsel, skole og asyl.

Som sådant sto Benthams forslag fra 1791 i en lang tradisjon, som også Michel Foucault har vist i mange av sine bøker og resonnementer: Fra midten av 1600-tallet dukker det i Europa opp en rekke anstalter og institusjoner med formål som kombinerer vidtgående autoritetsbruk med moralsk instruksjon, arbeidsopplæring og forvaring. Ofte ble folk plassert i slike anstalter ikke som resultat av en tidsbegrenset straff for kriminelle handlinger, men som del av en moralsk regulert prosess: De slapp ut dersom og når de viste tilstrekkelig mange tegn til "forbedring". De religiøse motivene bak denne tenkningen er ikke til å ta feil av: I Nord-Europa ble slike anstalter et viktig kjennetegn for den pietistiske bevegelsen fra slutten av 1600-tallet av, i katolske land ble de gjerne en kombinasjon av allmenn, karitativ virksomhet og fremveksten av nye klosterordener eller sammenslutninger av legfolk.

Benthams Panopticon står altså i denne tradisjon, men den er også klart forankret i 1700-tallets opplysningsprosjekt. Ikke lenger den religiøse habitus eller fromme flittighet, men samfunnets og menneskehetens velferd var hans motivasjon. Den flittige, uegennyttige borger i et åpent og diskursivt samfunn var hans ideal. Ikke uten grunn har han blitt plassert blant *utilitarismens* fremste ideologer: Mest mulig nytte

for flest mulig mennesker var det moralske imperativ, et imperativ som også ble gitt politisk signifikans. Generativ nytte burde være det overordnede mål for samfunnsinstitusjoner og for politiske vedtak.

Benthams nyttetenkning hadde imidlertid en klar moralsk og epistemologisk forankring: Mennesket er ikke skapt med en iboende moralsk eller politisk habitus, men er et resultat av sine omgivelser. Det betyr at nytteverdien av individer med lav moralsk eller politisk habitus kan økes dersom omgivelsene endrer karakter. Et panopticon ble dermed på mange måter en instrumentell pedagogikk: La individene forstå at de overvåkes av det nyttige, moralske blikk, og de vil endre seg til det bedre!

Ikke minst er selve optikken fascinerende i en sammenheng som dette. Det er mulig å tolke den opptatthet som Bentham delte med mange av sine samtidige av blikket, synet, som sosialt og kulturelt instrument som en viktig forutsetning for det borgerlige samfunn. Blikket skulle avsløre og avdekke, men også instruere og virke motiverende – i møte med den symbolske og representative offentlighet i "old regime Europe" og overfor den unyttige, usosiale og egentlig helt tomme kjerne som ethvert individ representerte. Muligens står man her overfor et viktig premis for moderne historie- og samfunnsvitenskapelig forestilling om hva en "prosess" er: Det er "blikket" som overvåker og styrer "individet", og genererer resultater som opphever individuelle valg og individuell forståelse.

Til den nyttetenkning som Bentham oppfattet som selvfølgelig, hørte også borgernes forpliktelse til å komme med gode forslag. Forslagene burde fremsettes til offentlig debatt, slik at de eventuelt kunne korrigeres og bli realisert gjennom felles bestrebelser. Dette er da også motivasjonen bak hans Panopticon-bok fra 1791. Han så

selv på denne anstalten som en "oppfinnelse", som et instrument for å generere nytte og velferd. Fellesskapet var ikke tjent med latskap, kriminalitet, sykdom eller galenskap, derfor burde det sosiale og borgerlige fellesskapet også legitimere institusjoner som hadde "innsyn" og "moralisk oppsyn" som sine primære formål. Hva var vel ikke politikk eller offentlig debatt annet enn instrumenter for dette "innsyn" og "oppsyn"?

Som utilitarist var og forble Jeremy Bentham en utopist. Rett nok brukte han mange år av sitt liv og mange pund av sin formue på å overtale sin samtid til å realisere hans "oppfinnelse", men i så måte lyktes han ikke. Men tross sin manglende suksess har han utvilsomt sett sine bestrebelser som ledd i utilitaristiske prosesser. Hvor stort gjennomslag hans idéer reelt sett hadde i samtiden, er derimot svært omstridt.

Tilbake til åpningspoenget: Hva gjør en utgave av Benthams Panopticon begrunnet i vår tid? Michel Foucault har selvsagt plassert mannen på den postmoderne ikonostasen, men Bentham henger nok også ganske trygt på en annen vegg: Den økende interesse for det sene 1700-tallet som en periode i europeisk historie da alle smug, ganger og krypter i det moderne opplysningsprosjektet ble besøkt, belyst og betenkt. I så måte kan Bentham gjerne stå på egne ben.